

Vincent Hunink

Koppig werk over Ida Gerhardt en Vergilius' Georgica

Vanaf het begin van haar literaire loopbaan is Ida Gerhardt ook als vertaalster actief geweest. Wie haar dichtwerk kent, denkt hierbij al gauw aan dichtregels als:

Een suizelen van regen aan de ruit
en binnen niets dan dit: te zijn gebogen
over de tekst, die voor de vraag der ogen, de onafgewenden, langzaam zich
ontsluit.[1]

Ik doel nu niet zozeer op de programmatische uitlating over het proces van vertalen. Het is vooral die regen aan de ruit die tot de verbeelding spreekt, en de geborgenheid en behaaglijkheid die erdoor worden opgeroepen. Je ziet de dichteres als het ware in eenzaamheid en in stilte studeren op de tekst, hele donkere dagen lang, waarop het maar niet droog wil worden.

De geciteerde regels komen uit een gedicht Lucretius-vertaling, en verwijzen naar Ida Gerhardt's eerste schreden op het vertaalpad. Haar vertaling van boek 1 en 5 van *De rerum natura* van de Romeinse dichter Lucretius verscheen in 1942, en ze mocht er zelfs op promo-veren. Inmiddels had ze als dichteres al in 1940 gedebuteerd.

Een dichteres die zich aan het vertalen van oude teksten waagt, dat was in die jaren niet zo gebruikelijk. Binnen de gelederen van de classici werd het maken van literaire vertalingen meestal slechts misprijzend bekeken. Typierend in dit verband is een bundel essays van hoog- en zeergeleerde Nederlandse classici uit 1958 onder de titel 'Is de Griekse literatuur vertaalbaar?': het antwoord op deze vraag luidde voor de meesten een krachtig 'nee'. [2]

BOERENLAND

Maar Ida Gerhardt geloofde wel degelijk aan de mogelijkheid om te vertalen, en ging er ook onverminderd mee door. Ze greep na haar promotie zelfs nog hoger. Lucretius is door zijn vermeende atheïsme en zijn atomistische filosofie nooit erg geliefd geweest bij classici. Maar voor Vergilius (70-19 v.Chr.) lag en ligt dat anders: deze geldt als de nummer één van de Romeinse dichters. Dat dankt hij vooral aan zijn grote epos *Aeneïas*, maar ook aan zijn leerdicht over de landbouw, de *Georgica* (uit 29 v.Chr.). Het is de vertaling van dat laatste werk, evenals *De rerum natura* een didactisch gedicht, [3] waaraan Ida Gerhardt zich in de oorlogsjaren zette.

Destijds woonde ze midden in het boerenland, in Kampen, en er is

meer dan eens op gewezen dat dit van invloed was op haar werk. Marie van der Zeyde, altijd sterk in het romantiseren van leven en werk van Ida Gerhardt, geeft ook hier een paar mooie details. 'Ze werkte er hard en met vreugde', zegt zij. En over het vertalen in Kampen luidt het: 'waar zou men dat beter kunnen doen dan hier midden in het boerenland, en met zoveel boerse informatie ter beschikking?'[4]. Dat lijkt wel erg naïef en romantisch, de erudiete dichteres die voor haar informatie over Vergilius te rade gaat bij Kamper boeren. Toch wordt het bevestigd door uitlatingen van Ida Gerhardt zelf. In een interview in Trouw van 13 januari 1968 zegt ze zelfs: 'ik heb het vertaald naar de werkelijkheid. De boeren die ik het liet lezen vonden het leuk. Hier en daar haalden ze er een "fout" uit.' De romantiek wordt helemaal compleet met de volgende beschrijving door Marie van der Zeyde. Na een paar citaten uit de vertaling vertelt ze: 'Dit was Ida's werk in de hongervinter, - en toen ik begin 1945 naar Kampen kwam afzakken en vijf maanden lang de Kampense gastvrijheid genoot, was het werk van ons samen. Iedere avond, in jassen gehuld aan weerszijden van een dovende kachel, met hongerige magen en in het donker (het oliepitje was een luxe), ploeterden wij op de Georgica. Toch een rijk rantsoen, achteraf beschouwd!'[5] Honger, kou en hard zwoegen voor de kunst - een waarlijk romantisch ideaalbeeld van de kunstenaar!

OORLOGSGELUIDEN

Zulke biografische details, of ze nu geretoucheerd zijn of niet, drukken onvermijdelijk hun stempel op de lectuur van de Georgica-vertaling. Zelf kan ik die vertaling in elk geval niet meer onbevangen lezen. Steeds komt ook dat beeld naar boven van dichtersessen in lange jassen bij koude kachels, met achtergrondgeluiden als in zo'n Hollandse oorlogsfilm: overvliegende bommenwerpers, lawaai van tanks en mitrailleurs, snerpemde stemmen op de radio.

Ida Gerhardt maakt het er voor haar lezers ook niet gemakkelijker op. Zelfs wie afziet van interviews, studies en biografieën, wordt in het dichtwerk geconfronteerd met de vertalingen. Want zoals haar vertaalwerk is doordrongen van haar dichtwerk, zo geldt ook het omgekeerde.[6] Soms gaat het om frasen en motieven uit vertalingen die terugkomen in gedichten. Ook kan het vertaalwerk zelf object worden van een poëtische bespiegeling, zoals in de regels die ik aan het begin citeerde. Tenslotte gaan nogal wat gedichten expliciet over literaire werken uit de oudheid.

Zo schreef ze over de Georgica het volgende gedicht, in de bundel Het sterreschip:

GEORGICA

Ik ben een tuinman, niets dan dat, met aarde en met mest bespat;
ik buig mij neer, ik richt mij op,
ik klem de schoffel en de schop.

Ik wiedz, ik volg mijn diepste wet als ik de naakte zaailing zet;
ik richt mij op, ik buig mij neer. Een tuinman ben ik en niets meer.

Ga ik met donker stram naar huis,
de pijn spaart schouderblad noch kruis. Ik waak nog als ik rusten mag.
Mijn land, mijn land: het is kort dag.

Delft straks uw spa voor mij de wig, vergeet waar ik geborgen lig. Voorbij mijn
moeite, nood en pijn moet er een tuin van sterren zijn.

PLICHT EN PROFETIE

Tussen de publicatie van de Vergilius-vertaling (1949)[7] en Het Sterreschip (1979) ligt dertig jaar. Of het bovenstaande gedicht al die tijd in portefeuille is gebleven, dan wel pas in de jaren '70 is ontstaan, kan ik niet uitmaken. Maar gezien de grote eenheid van Ida Gerhardt's hele oeuvre maakt dit niet zoveel uit. De zeggingskracht en relevantie blijven er even groot bij.

Titel en motto (waarover zo dadelijk meer) laten er geen misverstand over bestaan dat we dit gedicht in verband moeten brengen met de Georgica. Daarom is het van belang om eens te kijken wat voor thema's en motieven het bevat. Ik wil het niet volledig analyseren, maar licht er slechts een paar typerende elementen uit. Nederigheid en hard werken, dat zijn wel de eerste dingen die naar voren komen. De eerste twee strofen slaan een toon aan die voor Ida Gerhardt's doen nogal bescheiden lijkt. Ritme en rijm suggereren de noeste arbeid van de kleine landman, in telkens weer herhaalde, vermoeiende bewegingen. In strofe drie wordt de bescheidenheid, via het besef van pijn en plicht (ik waak nog als ik rusten mag), gevolgd door de profetisch geheven vinger: vaderland, let op uw zaak, het einde is nabij! De slotstrofe begeeft zich in 'het hogere'. Daar klinkt een religieus geladen hoop op beloning in een geïdealiseerd hierna-

labor improbus

maals (een tuin van sterren). Veel te lachen is er niet: iedere lenteachtige romantiek of bucolische idealisering van het landleven ontbreekt. In plaats daarvan overheerst een haast Calvinistische sfeer van sombere plichtsbetrachting en geduldig gedragen leed. Van harmonie en rust wordt hooguit gedroomd; de realiteit is die van stug, moeizaam voortploeteren in mest en klei. Volharding. Plicht. Arbeid. Een korte tijd bladeren in de Verzamelde Gedichten is al genoeg om te zien dat het hier om wezenlijke thema's gaat uit Ida Gerhardt's poëzie. Op zijn minst kun je dus zeggen dat de dichteres specifieke dingen 'herkent' in het antieke werk en die eruit licht. Men zou het gedicht misschien zelfs kunnen lezen als een poëtische reflectie op het vertalen van een klassieke tekst: het zou dan een bescheiden stemmende, zeer moeizame activiteit zijn. Werk dat somber stemt over de eigen tijd, en waardoor de hoop gewekt wordt om uiteindelijk op te gaan in iets hogers.[8] Het beeld van de tuinman doet trouwens ook denken aan de titel van de bundel De Hovenier (1961). Het slotgedicht Christus als hovenier suggereert dat dit beeld voor Ida Gerhardt een religieuze lading heeft. Hoe dit ook zij, ook bij zulke interpretaties is het ernst en zwaarte troef.

Het motto labor improbus lijkt dan ook niet zonder reden gekozen. De lerares Ida Gerhardt legt het braaf uit in een 'aantekening': het betekent 'koppig werk', en we moeten het vergelijken met haar vertaling van Vergilius' Georgica I 146.[9] Nu kan

werkelijk niemand er meer omheen wat haar eerste associatie is met de Georgica. Maar was dit motiefcomplex ook voor Vergilius essentieel? En herkende Ida Gerhardt nu haar normen en waarden in Vergilius' werk, of ging het verder dan dat? Hiermee verbonden is de vraag naar de waarde van de vertaling. Is die tijds- en persoonsgebonden? Moeten we zeggen dat die nu, na bijna 45 jaar, 'verouderd' is? Om hierover iets te kunnen zeggen, ga ik iets nader in op Vergilius' Georgica, in concreto op de passage waaraan het motto is ontleend.[10]

IJZEREN TIJD

Na een inleiding van 42 regels wordt in boek 1 vrij snel een begin gemaakt met het thema 'landbouw'. De dichter geeft aan in welk seizoen men de verschillende soorten land moet ploegen, en met welke methoden de vruchtbaarheid van het land kan worden verhoogd (zoals braak laten liggen, verbranden of irrigeren). Maar al bij regel 117 wordt het betoog onderbroken voor een lange uitwijding. Er zijn ook gevaren voor het welslagen van de oogst, zoals bepaalde dieren, onkruid of gebrek aan zon. Die bedreigingen zijn het gevolg van een beslissing van Juppiter om de mens moeizaam te laten werken voor zijn brood. Voordien bracht de aarde alles vanzelf voort, en hoefde niemand te ploegen of zijn terrein af te bakenen. Maar met Juppiter kwamen de roofdieren en de noodzaak van ambacht en techniek:

Toen voelde 't water de eerste bootjes, holle elzen,
toen vond de zeeman groepen en namen voor de sterren: -Pleiaden, Hyaden en
Lycaons heldere Arctos.-
Toen ging men 't wild met strikken, met de lijnstok vogels verschalken, 't diepe bos
omsingelen met de meute;
reeds gooit de vissersman plat op de stroom zijn werpnet breeduit, - een ander trekt
het vochtig sleepnet zee door. Toen kwam 't harde ijzer, 't gieren van het zaagblad -
tevorens kloofde men het splijtbaar hout met wiggen-,
toen vaardigheden velerlei. Sterker dan alles
was koppig werk en nood, nijpend in harde tijden. (1,136-146)

Pas toen kon de mens zich niet meer voeden met eikels en begon hij
noodgedwongen met landbouw. En onmiddellijk waren er de plagen van
planteziekten, van onkruid en vogels:

Als gij niet met uw schoffel achter 't onkruid aanzit,
de vogels opschrikt met lawaai, een schaduwzwarte boomgroep wat uitsnoeit en met
bidden roept om regen,- ach! - dan helpt straks geen kijken naar een anders
voorraad: 't wordt in de bossen eikels schudden voor de honger. (1,155-159)

Lichtelijk komisch als die laatste regel misschien moge klinken, de condition humaine is hier allesbehalve vrolijk geschilderd. Hard werken, gestaag strijden tegen niet aflatende bedreigingen, tobben en zwoegen. Steeds wordt gezinspeeld op de paradijselijke Gouden Tijd, die door Vergilius uitvoerig was beschreven in zijn beroemde vierde Ecloga. Maar die ideale eenheid met de natuur is voorbij: in de IJzeren Tijd is de mens genooddaakt om die eenheid en harmonie van weleer te verstoren en zelfs te schenden.

Dit soort ideeën is niet voor het eerst bij Vergilius te vinden. De mythe van de Gouden Tijd van weleer en de IJzeren Tijd van nu hebben een voorgeschiedenis die al eeuwen verder teruggaat. Cultuur, met daarbinnen het onderdeel landbouw (agricultura), wordt vaker geassocieerd met negatief geladen begrippen als schending van de natuur en hard ploeteren. Maar bij Vergilius is het meer dan een traditioneel poëtisch motief. Het krijgt een nieuwe emotionele lading. De prominente plaats van de uitwijding wijst daar al op, maar in feite is het al veelzeggend dat het motief überhaupt in de Georgica voorkomt.

TRADITIONELE WAARDEN

Het gedicht als geheel is een leerdicht over de landbouw, geschreven kort na de verwoestende burgeroorlogen in het Italië van de 1e eeuw v.Chr.. Octavianus, de latere keizer Augustus, was alleenheerser geworden en beoogde een definitief einde te maken aan alle verdeeldheid en conflicten. Zijn politiek van 'nationaal herstel' strekte zich ook uit de literatuur, en dichters als Vergilius werkten hieraan mee. De Georgica is zelfs geschreven op uitdrukkelijk verzoek van Maecenas, een naaste vriend van Octavianus. Herstel van de landbouw in Italië was één van de doelen van Octavianus, en hieraan zou de Georgica in zekere zin bijdragen.

Maar in plaats van een opgewekte en blijmoedige lofzang op de vreugden van het landleven (dus zeg maar van een soort 'socialistisch realisme' avant-la-lettre) is het een werk geworden waarin de sombere noodzaak van labor improbus een prominente plaats heeft gekregen. Met deze opmerkingen ben ik midden in de hedendaagse discussie over de Georgica beland. Eeuwenlang is het werk namelijk wel degelijk gezien als een strikt opbouwend leerdicht, vol liefde voor de natuur, trots op cultuur en bewondering voor het eenvoudige, goede leven van de landman. Deze opvatting leeft ook vandaag de dag nog voort. Wie een encyclopedie of handboek opslaat of een gemiddelde studie over Vergilius leest, loopt een flinke kans die aan te treffen. Natuurlijk is de interpretatie wel verfijnd. Zo denkt niemand meer dat het gedicht werkelijk praktische landbouwadviezen aan boeren wil geven, of volledig ongenueanceerde propaganda maakt. De bedoeling van de dichter wordt algemeen gezien als gelegen op een hoger plan. Bijvoorbeeld dat hij een geestelijk 'reveil' van traditionele waarden beoogt. Binnen zulke positieve interpretaties vormen passages over labor, ziekte en mislukking niet meer dan wolkjes aan een verder blauwe hemel - zo ze al waargenomen worden.

TRAGIEK

Dat het ook anders kan, bewijst een aantal studies over Vergilius dat grofweg sinds WO II verschijnt, vooral in de Verenigde Staten. Hierin worden de negatieve plekken in zijn werk niet vergoelikt, maar juist naar voren gehaald en flink onderstreept. Het heldenepos Aeneïas zit dan ineens vol dubbelzinnige plaatsen, vol vraagtekens bij de oorlog en strijd.[11] Extremistische geleerden maken van Vergilius zelfs een soort pacifist die zijn stem verheft tegen veroveringsoorlogen. En de negatief te duiden plaatsen in de Georgica zijn nu geen wolkjes meer, maar vormen een ondoordringbaar, zwart (om niet te zeggen 'Hollands') wolkendek. Het gedicht als

geheel neemt hier de contouren aan van een tragedie waarin het noodlot van de vergeefs zwoegende mens bezongen wordt.

Een belangrijke exponent van deze richting in de kritiek is Richard Thomas. In zijn recente wetenschappelijke commentaar op de

Georgica[12] rijst het beeld op van een sombere, tragische Vergilius met veel oog voor menselijk leed en vol zorg voor het milieu. Kortom, een Vergilius die in hedendaagse Amerikaanse academische milieus door de beugel kan. Soms gaat Thomas wel wat te ver, maar zijn gedegen commentaar bewijst dat de 'pessimistische' richting niet zomaar wat modieuze kreten verzint. De Latijnse teksten blijken heel wat elementen te bevatten die minstens problematisch zijn.

De passage met de woorden labor improbus is hier een mooi voorbeeld van.[13] Bij zijn discussie van de Latijnse woorden labor omnia vincit improbus wijst Thomas er volgens mij terecht op dat improbus altijd negatief is ('niet probus'). Dat kan gaan van 'on-deugend' tot 'onverzadigbaar bloeddorstig', maar positief 'onwrikbaar, onversaagd' ('unflinching') wordt het nooit. Ook het element vincit (van vincere 'overwinnen'), dat Ida Gerhardt weergeeft met 'sterker dan alles was...' is voor discussie vatbaar. Thomas haalt een aantal passages aan uit de Georgica waar labor nu juist níet sterker is, maar het aflegt tegen ziekte en natuurgeweld, en ronduit faalt. Hij ziet dat zelfs als het hoofdthema van het gedicht. Zo komt hij tot een radicaal andere vertaling: 'insatiable toil occupied all areas of existence.' Dat is natuurlijk wel even iets anders dan Ida Gerhardt's 'Sterker dan alles was koppig werk'. Misschien draaft Thomas hier een beetje door, maar op Ida Gerhardt's weergave is beslist wat af te dingen.[14]

VEROUDERD?

Toch is de tegenstelling niet zo groot als nu misschien lijkt. Op veel andere punten staat Ida Gerhardt's vertaling toch verrassend dicht bij de 'pessimistische' school. Ze vertaalt heel duidelijk niet op een naïef optimistische manier. Haar toon suggereert juist zware ernst en een sombere levensbeschouwing. Liefde voor de natuur en ontroering door schoonheid maken wel deel daarvan uit, maar zeker ook gevoel voor vergankelijkheid en leed. Trots en bewondering voor de mens staan er naast droefheid en eenzaamheid. Concrete aandacht voor 'het hier en nu' naast nostalgie en hunkering naar eenheid met een ongerepte natuur.

Dit zijn allemaal elementen die we ook in haar eigen werk kunnen terugzien, zoals in het al geciteerde gedicht Georgica uit Het Sterreschip. De vertaling past zodoende heel goed bij haar eigen werk en vormt er een eenheid mee.[15] Maar ze doet ook recht aan Vergilius. Haar vertaling staat als het ware midden tussen een traditionele interpretatie en een moderne. Misschien kun je zelfs zeggen dat ze daardoor die tegenstelling ontstijgt. Ze laat beide kanten van Vergilius' werk zien, de lichte én de donkere.[16]

Alleen al om die reden is de vertaling nog steeds van grote waarde, ook na bijna 45 jaar. De gedragen taal kan op sommige mensen verouderd overkomen, maar dat is iets wat voor heel haar dichtwerk

geldt. Vlot en trendy zal Ida Gerhardt wel nooit worden. De Nederlandse verzen zijn met enige inspanning heel goed leesbaar. Vooral de vele zeldzame Latijnse begrippen uit de sfeer van de landbouw zijn met aanstekelijke liefde vertaald. Wie kent er nog 'hard raaigras en schrale haver', 'klis en driedistel'? Waar vind je nog 'stoppelstro' en 'bevergeil'? En wanneer hoor je nog 'traag dokke- rende karren' of een 'dorsslee'?

In één aspect zegt de vertaling misschien meer over Ida Gerhardt dan over Vergilius. Het element van stug volhardende Arbeid en Plichtsbe- sef is volgens mij in de Georgica niet op die manier aanwezig. De handen dienen wel uit de mouwen te worden gestoken, maar het 'Calvinistische' moeten zit er niet aan vast. De boer bij Vergilius moet hard werken omdat het hem in de IJzeren Tijd moeite kost om in zijn onderhoud te voorzien. Het idee dat arbeid adelt en uiteindelijk mis- schien beloond wordt,[17] vind ik daar maar nauwelijks terug. Labor improbus, opgevat als 'koppig werk', lijkt me een motto dat bovenal iets zegt over Ida Gerhardt zelf.

NOTEN

[1] Uit het gedicht Lucretius-vertaling , uit de bundel
Het Veerhuis

(1945). In deze bijdrage worden teksten van Ida Gerhardt aangehaald in de
definitieve versie van de
Verzamelde Gedichten

.

[2] W.J. Verdenius [et. al.],
Is de Griekse litteratuur vertaalbaar?
, (Tjeenk Willink) Zwolle 1958.

[3] Wellicht speelt Ida Gerhardt's carrière als lerares klassieken hier mee. Typerend
genoeg zou ze zelfs werk van de vroeg-Griekse didactische dichter Hesiodus
vertaald hebben. Maar die vertaling bleef onvoltooid en schijnt zoek te zijn geraakt.
Zie: M.H. van der Zeyde,
De wereld van het vers. Over het werk van Ida Gerhardt
, Amsterdam 1985, p.54 noot.

[4] M.H. van der Zeyde,
De hand van de dichter. Over Ida Gerhardt
, Amsterdam 1974, p.19-20. Meer in het algemeen is gewezen op het belang van de
'eenheid met de natuur' voor Gerhardt's dichterschap. Volgens Jan van der Vegt is

de
Georgica

hieraan niet vreemd. 'Ook dat boek plaatst de mens midden in de natuur.' Jan van der Vegt,

Het ingeklonken lied. De poëzie van Ida Gerhardt
, 's-Gravenhage 1980, p.31.

[5] Van der Zeyde (1974), p.45. Gezien het citaat rijst de vraag waarom Marie van der Zeyde nooit is genoemd als medevertaalster van de Georgica

. Wellicht wilde ze alle eer aan Ida Gerhardt geven. Hoe dit ook zij, veel later is alles toch nog goed gekomen: de beroemde Psalmenvertaling uit 1972 staat op naam van Ida Gerhardt én Marie van der Zeyde. Enkele jaren daarvoor, in 1968, was aan Ida Gerhardt de Martinus Nijhoffprijs toegekend voor haar vertaalwerk.

[6] Zie ook: Anneke Reitsema,

'In de taal zelf verscholen'; over de poëzie van Ida Gerhardt
, Amsterdam 1983, p.28-29. Van der Zeyde (1985), p.55 zegt dat het vertalen voor Ida Gerhardt ook fungeerde als 'vingeroefeningen' en 'études' voor haar eigen dichtwerk.

[7] Volgens Van der Zeyde (1974), p.42 verscheen het boek feitelijk in het voorjaar van 1950.

[8] Vergelijk ook: Rudi van der Paardt,

De goddelijke Mantuaan. Vergilius in de Nederlandse letterkunde

, Leiden 1987, p.27. Volgens Van der Paardt is de tuinman in het gedicht van Ida Gerhardt symbool van de dichter(es). Hij oppert zelfs dat de passage waardoor Ida Gerhardt zich heeft laten inspireren (Georgica

4,125 e.v.) door Vergilius al poëticaal is bedoeld.

[9] Als ik ook even schoolmeester mag zijn: de Latijnse woorden komen uit Vergilius Georgica

1,145-146 en staan daar niet naast elkaar. [10] Over Ida Gerhardt en de Het Boerenbedrijf

is weinig geschreven. Meestal blijft het bij een paar regels. Over Ida Gerhardt als classica, zie: F.J.P. Verbrugge, "'Volmaakt archaïsch"; aantekeningen bij enige "klassieke" gedichten van Ida Gerhardt', in: Bzzletin

78, september 1980, p.31-36 (eerder in: Hermeneus

52,1980, p.21-31); F.L. Bastet, 'Ida Gerhardt', in: Rudi van der Paardt (samenst.),
Klassieke profielen

, Alkmaar 1988, p.123-126. Noch Verbrugge noch Bastet gaat werkelijk in op de

Georgica

. Alleen sommige recensenten van de vertaling gaan er dieper op in; ik noem de
besprekingen door Kees Fens in

De Volkskrant

van 22-3-1969 en door Willem Wilmink in

De Tijd

van 19-4-1969 (laatstgenoemde bespreekt vooral de verstechniek.)

[11] Zie ook: Vincent Hunink, 'Oorlog en liefde in Vergilius' "Aeneis"', in:
De Gids

154, 1991, p.660-669. [12] Virgil,
Georgics

edited by Richard F. Thomas, [2 volumes], Cambridge 1988. [13] Over
labor

in de Georgica

is, net als over ieder thema van Vergilius' werk, gruwelijk veel geschreven. Een
overzicht van naoorlogse bijdragen is te vinden in: Scott Goins, 'Two aspects of
Virgil's use of
labor

in the

Aeneid

', in:

The Classical Journal

88,1993, p.375-84, m.n. p.375 noot 1. Overigens neemt Goins zelf expliciet afstand
van de opvattingen van Thomas (p.382 noot 15). [14] Ook in andere centrale
passages in de
Georgica

is Ida Gerhardt's vertaling traditioneler dan de 'pessimistische' interpretaties. Zie
bijvoorbeeld 2,136-176 (lof van Italië) en 2,458-540 (lof van het leven van de
landman). Thomas wijst op het niet- realistische karakter van deze passages, die
aldus haaks zouden komen te staan op de meer technische gedeelten.

[15] Het is veelzeggend dat

Het Boerenbedrijf
als enige van Ida Gerhardt's vertalingen is opgenomen in haar Verzameld Werk.

In de oudere edities daarvan is Het Boerenbedrijf

nog afgedrukt in een afwijkende letter, maar in de nieuwste druk (1993) is dit verschil verdwenen.

[16] Zie bijvoorbeeld ook: Rudi van der Paardt, 'Winnaars en verliezers; het werk van P. Vergilius Maro', in:

Bzzletin

144, maart 1987, p.7-14 (herdrukt als appendix in Van der Paardt

(1987), p.51-60. Specifiek over de Georgica

: P.H. Schrijvers, 'Georgica

; het leerdicht als artistieke uitdaging', in:

De mens als toeschouwer; essays over Romeinse literatuur en Westeuropese tradities

, Baarn/Amsterdam 1986, p.83-97, vooral p.89.

[17] Vergelijk hiervoor ook het gedicht

De Bijen

uit

Het Veerhuis

(1945), kort en nogal oppervlakkig besproken door Van der Vegt (1980), p.35 ('Ook deze dieren inspireren haar'), diepzinniger door Van der Paardt (1987), p. 28-29. Het gedicht is geïnspireerd op het vierde en laatste boek van de

Georgica

, en draagt er een motto uit. In de tekst is sprake van rijkelijk met succes beloonde arbeid. Dat wekt de indruk dat Ida Gerhardt het 'bijenboek' van Vergilius optimistische zin opvat. Het spreekt vanzelf dat 'pessimistische' geleerden er een heel andere betekenis aan toekennen. Zij wijzen bijvoorbeeld op het verhaal van Orpheus en Eurydice dat de

Georgica

besluit. Hoe dat verhaal afloopt, is maar al te bekend.